

פרחי מחקר

הסיבות והנימוקים לביקורת שלילית ל"נפש יהודי" שהושמעו בשנים

הראשונות אחרי ההצגה

תוכן עניינים:

- 1.....מבוא
- 2....."התקבלות" של ההצגה
- 2....."נפש יהודי": רקע
- 3.....ביקורת אידאולוגית ופוליטית: סיבות, נימוקים ודוגמאות
- 5.....ביקורת אמנותית:
- 6.....שילוב ביקורת אידאולוגית ואמנותית
- 6.....סיכום ומסקנות
- 8.....רשימת מקורות
- 9.....נספחים

מבוא

הופעת-בכורה של "נפש יהודי (הלילה האחרון של אוטו ויינינגר)" בבימויו של גדליה בסר הוצג בתיאטרון העירוני חיפה באוקטובר 1982. המחזה, לכאורה פסיכולוגי-היסטורי, מתמקד במאבקיו הפנימיים של אוטו ויינינגר (1880-1903), גאון יהודי-וינאי מומר, דוקטור לפילוסופיה, שעדיין לא גיבש את זהותו המינית, בליל התאבדותו בין השלושה לארבעה באוקטובר 1903. יחד עם זאת, המחזה מציג בבידור את הדיונים המתקיימים במקביל בישראל, עם הופעתו הראשונה פחות מחצי שנה לאחר תחילת מלחמת לבנון ביוני 1982.¹ דרך עלילת נפשו היהודית של ויינינגר המחזה בוחן שאלות יסוד של הזהות היהודית, הזהות הישראלית, הציונות. הנושאים האלו רלוונטיים עד היום, כפי שמראה לנו הצגה מחודשת של המחזה בימינו.²

כיוון שהמחזה נוגע בנקודות רגישות של האידיוולוגיה והחברה הישראלית ובתדמית היהודים והיהדות, לא פלא שהוא נתקל בביקורות שונות, כולל שליליות. ודווקא הביקורת השלילית היא נושא העבודה שלי. שאלת המחקר: במה בדיוק היו לא מרוצים אלו שהטילו ביקורת שלילית על המחזה ו/או על ההצגה "נפש יהודי" בשנות השמונים של המאה הקודמת.

העבודה מבקשת לנתח שבעה פריטים ארכיוניים שמצאתי: (1) פרוטוקול ישיבת הכנסת מ-27 באוקטובר 1982 (נספח 3; 2) פרוטוקול ישיבת הכנסת מ-3 בדצמבר 1986 (נספח 5; 3) מאמרו של ישראל אלדד (1982) – (נספח 8; 4) מכתב של גדעון אנגלר ל"הארץ", 29.11.1982, "האמנם נפש יהודי?" (נספח 9; 5) מכתב ל"הארץ" מ-5.12.1982, "שנאה ואיבה לערכים מקודשים" (נספח 4; 6) מאמר סקירה מ-Chicago Tribune משנת 1986, 8 במאי (נספח 6; 7) נספח 7 - מאמר סקירה ב-Los Angeles Times מ-28.10.1988. על כל אחד מהפריטים האלו אבקש לבחון את הסיבות והנימוקים לביקורת שלילית כלפי המחזה ו/או כלפי ההצגה ואבדוק אם יש דברים משותפים למקורות אלו וגם למקורות אחרים, שלא אני מצאתי.

מספרתי את הנספחים לפי סדר הדיון בהם, כלומר, לפי הקטגוריות של טיב הביקורת, ובתוך כל קטגוריה – בסדר כרונולוגי.

כמובן, העבודה שמתמקדת בביקורת שלילית בלבד אינה מתיימרת להציג תמונה אובייקטיבית של התקבלות המחזה.

"התקבלות" של הצגה

אוריין מתאר בספרו כיצד מימושה של הצגה הוא אצל קהליה. קיומה מותנה בהשתתפות מפענחת, מסכימה, מסויגת או מתנגדת לתכניה החברתיים. אלא שתגובות אלה אינן עצמאיות וגורמי תיווך שונים משתתפים בעיצובן. הוא מתאר את ה"אינטרסקסטואליות" האנכית המשפיעה על התקבלותה של הצגה. ב"אינטרסקסטואליות אנכית" אפשר לכלול את כל הטקסטים המשניים הנוצרים עבור ההצגה, בשוליה ובעקבותיה: הפרסום, התכניה, המאמרים והכתבות בעיתונות המודפסת והמשודרת. כל אלה הם חלק מהתקבלות ההצגה אצל הצופים ואצל "קובעי הטעם" - מבקרים ועיתונאים, אינטרסקסטואליות אנכית

¹ Rokem (1995), עמ' 257.

² נספח 1.

כוללת גם את הדיון העשוי להתעורר בעקבות הצגה בזירות ציבוריות ופוליטיות, ובשיחות בין הצופים במסגרות חברתיות שונות³.

"נפש יהודי": רקע

המחזה מבוסס על הביוגרפיה של אוטו ויינינגר (אם כי בלי דיוק היסטורי) ובעיקר על הספר הכי חשוב שלו, "מין ואופיי", שנעשה רב-מכר לאחר מותו. ספר זה מהווה הצדקה פילוסופית של עליונות אתית, אינטלקטואלית ורוחנית של גבר ארי. סלידה ליהודים ונשים עוברת כחוט השני בכל הספר. הנאצים השתמשו בספר זה לצורך התעמולה. ויינינגר היה היהודי האהוב להיטלר⁴.

ויינגר מבסס את התיאוריה שלו על הניתוח שלו של ההבדלים בין גבריות לנשיות. בעוד שהגבריות שואפת - לדעתו - לחוקק חוקים, להציב גבולות ולשמור עליהם, הנשיות בעיניו היא הכוח המפר כל חוק, ופורץ כל גבול. הוא רואה בתרבות הארית תרבות גברית, בעוד שהתרבות היהודית מצטיירת בעיניו כתרבות נשית. אוטו ויינינגר חש שהוא קרוע לגזרים בין הערצת הזהות הארית והאתוס הארי, שבא לידי ביטוי באופרות של ואגנר, לבין תחושת סלידה לזהות היהודית המקננת בו⁵.

מצד אחד, הסטודנט היהודי רוצה להאמין בכוחה של הציונות להעניק לעם היהודי עצמאות וריבונות בארץ ישראל, אך מצד שני הוא חושש שהציונות הפוליטית החילונית במהותה תיכבש במרוצת הזמן ע"י היהדות שתחזיר את עם ישראל לגולה, שהיא לדעתו מקומה הטבעי של היהדות.

הקרע בנפשו של ויינינגר בין הערצת האריות והציונות לבין הסלידה שהוא חש ליהדות מוביל אותו להתנצר, אבל ביום שבו הוא מבין שהנצרות לא גאלה אותו מהנפש היהודית אכולת הספקות המקננת בו, הוא שוכר ללילה אחד את החדר שבו מת בטהובן שבעים שנה קודם לכן, ושם הוא יורה כדור בלבו.

חלק גדול מאוד של המונולוגים והדיאלוגים ב"נפש יהודי" הם ציטוטים מילוליים או כמעט מילוליים מספרו של ויינינגר, וזה חשוב מאוד להבנת ההתקבלות של המחזה, לרבות בהבנת ביקורת שלילית כלפיו. למעשה, המחזה הזה הוא פחות פסיכולוגי ויותר מהווה דרמה של רעיונות. מחזות כאלה מתפקדים יותר כשופרו של המחזאי מאשר ז'אנרים דרמטיים אחרים⁶. זו אולי הסיבה לכך שכמה מבקרים היו כל כך מוכנים לזהות את סובל עם אוטו ויינינגר, כפי שעוד נראה.

בעוד ויינינגר בז בנשיות וביהדות ומעריך גבריות, והוא מפחד שהיהדות תעשה את הציונות נשית מדי, יהודית מדי, סובל כנראה חש שישראל של ימיו נעשתה גברית מדי, אלימה מדי, כוחנית

³ אוריין (2004).

⁴ Abramson (1998), עמ' 96.

⁵ Abramson, שם, עמ' 96 – 97.

⁶ Feldman (1987), עמ' 159.